

УДК 633.34:632.983.3
© 2013

*Новицька Н. В., кандидат сільськогосподарських наук,
Пилипчук М. Ю., магістр*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Ситар О. В., кандидат біологічних наук
Навчально-науковий центр «Інститут біології»,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

ВРОЖАЙНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НАНОМЕТАЛІВ У ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ СОЇ

Рецензент – кандидат сільськогосподарських наук В. М. Рожко

Висвітлено результати досліджень врожайності сої на чорноземах типових Лісостепу України залежно від способу застосування та концентрації багатоконпонентного комплексного розчину наночасток металів. Встановлено, що в технології вирощування сої ефективною є обробка насіння до сівби розчином нанометалів у концентрації 240 мг/л та додаткове обприскування посівів у фазу бутонізації. Використання нанометалів для передпосівної обробки насіння сої у концентрації 240 мг/л із нормою витрати 0,1 л/т насіння й додаткове обприскування посівів розчином у концентрації 240 мг/л у фазу бутонізації на фоні внесення мінеральних добрив за норми $N_{60}P_{60}K_{60}$ забезпечує зростання врожайності культури на 1,5–2,5 %.

Ключові слова: соя, наночастки металів, мінеральні добрива, урожайність.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції світового сільськогосподарського виробництва спрямовані на екологізацію технологій вирощування рослинної продукції. Враховуючи нагальну необхідність переорієнтації сільського господарства нашої держави на стандарти Європейського ринку, ведеться всебічна розробка та впровадження в практику парадигми біологізації інтенсифікаційних процесів у рослинництві [2, 11, 12]. Зацікавленість до формування екологічно збалансованих агроценозів та підвищення адаптивного потенціалу агрокультур в існуючих системах сільськогосподарського виробництва за останні роки значно зростає. У рамках глобальної теорії органічного землеробства, створювані агрокосистеми повинні бути не лише високопродуктивними, але й екологічно стійкими, володіти здатністю перепрограмувати онтогенетичні процеси рослин відповідно до різких коливань погодних умов та дії антропогенних чинників для отримання екологічно чистої продукції [8]. Системне дослідження реакцій-відповідей рослин у модифікованих умовах довкілля, тобто за умов зміни кліматичних чинників, трансформа-

ції з превалюванням деградаційних процесів ґрунтових та водних систем, забруднення їх різноманітними поллютантами свідчить про доцільність використання наноелементів для оптимізації адаптивних стратегій агрокультур та забезпечення сталості їх продукційних параметрів [1].

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Останні дослідження та публікації [8, 11] свідчать, що нанорозмірний стан речовини характеризується суттєвою зміною та появою нових властивостей, не притаманних матеріалу у компактному стані. Специфіка наноструктурного стану речовини відображена зокрема у термодинамічних характеристиках, коли зі зменшенням розміру значно збільшується різниця між моделлю твердої фази, що прийнята в класичній термодинаміці, та реальною наночастинкою, а розподіл на об'ємну та поверхневу складові стає умовним. У роботах російських вчених І. П. Арсентьевої та М. М. Глуценка зі співавторами відмічається, що в умовах постійної температури та тиску, збільшення вільної енергії Гіббса наночасток відбувається за рахунок значного росту площі поверхні або поверхні розподілу фаз у наноструктурованому матеріалі [1, 2].

Встановлено, що завдяки великій площі поверхні всі наноматеріали володіють значною поверхневою енергією – збільшеною принаймні на три порядки по відношенню до компактного матеріалу, тим самим знаходячись у нестабільному або метастабільному стані та схильні до утворення агломератів. Використання нанорозмірних біогенних металів сумісно з органічними сполуками, що мають водорозчинні та мембранотропні властивості, безумовно має перспективу, відкриваючи можливість доносити нанорозмірні частки біогенних металів безпосередньо до живих клітин [3, 10].

Наночастки біогенних металів використовують у вигляді водних розчинів, які готують

перед використанням. Дози їх внесення на 1 т насіння або на 1 га посівів надзвичайно малі, тому важливо, щоб вони були рівномірно розведені у робочому розчині. Для цього маточний неіонний колоїдний розчин наночастинок металів розводять водою у співвідношенні 1:100. Науковими дослідженнями С. М. Каленської зі співавторами доведена доцільність спільного внесення пестицидів і розчину наночастинок металів, оскільки за цих умов як за передпосівної обробки, так і за обприскування посівів у період вегетації підсилюється ефективність дії протруювачів, фунгіцидів, інсектицидів і гербіцидів [3, 5].

Технологічні випробування, проведені в останні роки рядом вітчизняних вчених, свідчать, що розчин наночастинок металів сумісний з усіма видами НРК – добрив та пестицидами [4, 6, 9]. Використання наночастинок біогенних металів компенсує втрати мікроелементів, що виносяться рослинами з ґрунту, підвищує стійкість, оптимізує метаболічні процеси рослин відповідно до умов, що складаються за вегетаційний період за одночасного підвищення якості кінцевої продукції. Крім того використання наночастинок металів підвищує ефективність дії основних мікродобрив – азотних, фосфорних та калійних. Застосування препаратів дає змогу отримувати екологічно чисту продукцію.

Мета і завдання досліджень. Мета досліджень – вивчення впливу біологічно-активних препаратів на основі нанорозмірних часток металів на рослини сої для визначення перспективи їх використання в технології вирощування культури.

Завдання досліджень передбачали оптимізацію способу застосування і ефективність концентрації розчину наночастинок металів на посівах сої.

Матеріали і методи досліджень. У досліджах вивчали запатентований (патент України на копію модель №38459) маточний колоїдний розчин комплексу (Fe, Mn, Mo, Co, Cu, Zn, Ag) наночастинок металів [7]. Польові дослідження з вивчення впливу колоїдного багатокомпонентного розчину наночастинок металів на формування врожаю сої проводили на полях кафедри рослинництва у ВП НУБіП України «Агрономічна дослідна станція». Агротехніка у досліді загальноприйнята для північного Лісостепу. Сою висівали за температури ґрунту на глибині загортання насіння 10–12 °С, овочевою сівалкою СОН-4,2. Загальна площа елементарної ділянки – 84 м², облікової – 52,8 м². Повторність дослідів – чотириразова. Норма висіву сої – 700 тис. насінин на 1 га. Для захисту від бур'янів проводили досходові боронування та застосовували суміш гербі-

цидів «Арамо» (1,0 л/га) і «Базагран» (2,0 л/га).

З метою визначення ефективності застосування розчину наночастинок металів були поставлені два досліді. В досліді 1 вивчали способи застосування колоїдного розчину наночастинок металів у технології вирощування сої. Під передпосівну культивуацію вносили мінеральні добрива з розрахунку N₃₀P₃₀K₃₀. Висівали рекомендовані для зони Лісостепу сорти сої: ультраранній Аннушка (ПП «Наукова селекційно-насінницька фірма «Соевий вік», м. Кіровоград) і ранньостиглий Устя (ННЦ «Інститут землеробства УААН», смт. Чабани). Схема дослідів включала наступні варіанти:

- 1) контроль 1 (обробка насіння водою);
- 2) передпосівна обробка насіння комплексом наночастинок металів одинарної концентрації (далі – КНМ 1);
- 3) передпосівна обробка насіння комплексом наночастинок металів подвійної концентрації (далі – КНМ 2);
- 4) контроль 2 (обробка насіння водою + обприскування посівів у фазу бутонізації водою);
- 5) передпосівна обробка насіння комплексом наночастинок + обприскування посівів у фазу бутонізації комплексом наночастинок металів одинарної концентрації;
- 6) передпосівна обробка насіння комплексом наночастинок + обприскування посівів у фазу бутонізації комплексом наночастинок металів подвійної концентрації.

Комплекс наночастинок металів для передпосівної обробки насіння застосовували з нормою витрати 0,1 л/т (100 мл препарату на 10 л води і для 10 т насіння), для позакореневого підживлення у фазу бутонізації та цвітіння рослин сої готували робочі розчини багатокомпонентного препарату наночастинок металів із нормою витрати 1 л препарату на 100–300 л води (робочий розчин) і на 1 гектар.

Дослід 2 з вивчення ефективності концентрації розчину наночастинок металів на посівах сої включав обробку насіння та обприскування посівів сої розчином комплексу наночастинок металів одинарної (120 мг/л) та подвійної (240 мг/л) концентрації. Під основний обробіток ґрунту вносили гранульований суперфосфат (P₂O₅ – 19 %) і калійну сіль (K₂O – 40 %) у нормі 60 кг/га д.р. Навесні проводили закриття вологи та вносили аміачну селітру (N – 30 %) у нормах N₃₀P₆₀K₆₀, N₆₀P₆₀K₆₀ та N₉₀P₆₀K₆₀.

Результати досліджень. Критерієм оцінки ефективності процесів фотосинтезу, біологічної фіксації азоту та формування продуктивності рослин є показники індивідуальної продуктивності рослин та величина урожайності сої. До-

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. РОСЛИННИЦТВО

слідження способів застосування багатокомпонентного розчину нанометалів у системі удобрення сої (рис. 1) дало змогу виявити найефективніший з них. Так, обробка насіння сої до сівби багатокомпонентним розчином нанометалів у концентрації 240 мг/л і додаткове обприскування посівів у фазу бутонізації комплексом наночасток металів подвійної концентрації на фоні $N_{30}P_{30}K_{30}$ забезпечує приріст врожаю культури порівняно з контрольними варіантами на рівні 1,5–3,0 ц/га.

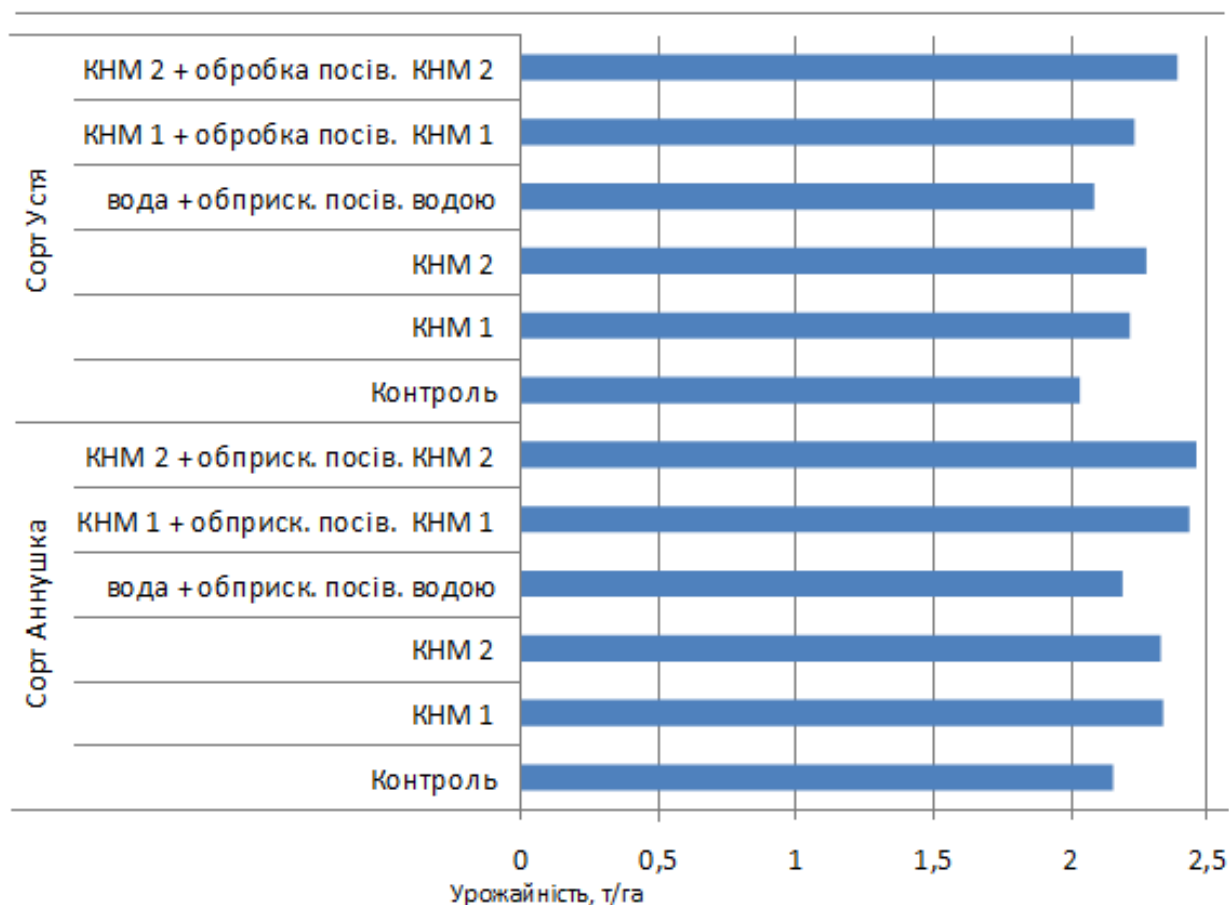
Варіант 6 досліді 1 із застосуванням розчину нанометалів у подвійній концентрації (КНМ 2) для передпосівної обробки насіння сої та позакоренового підживлення у фазу цвітіння забезпечив вищу в досліді врожайність культури (на фоні мінерального живлення $N_{30}P_{30}K_{30}$) на рівні 2,44 т/га сорту Устя та 2,49 т/га – сорту Аннушка.

Порівнюючи ефективність застосування наночасток металів із дією мінеральних добрив у системі удобрення культури, нами встановлена позитивна залежність врожайності сої від збільшення концентрації внесеного препарату нано-

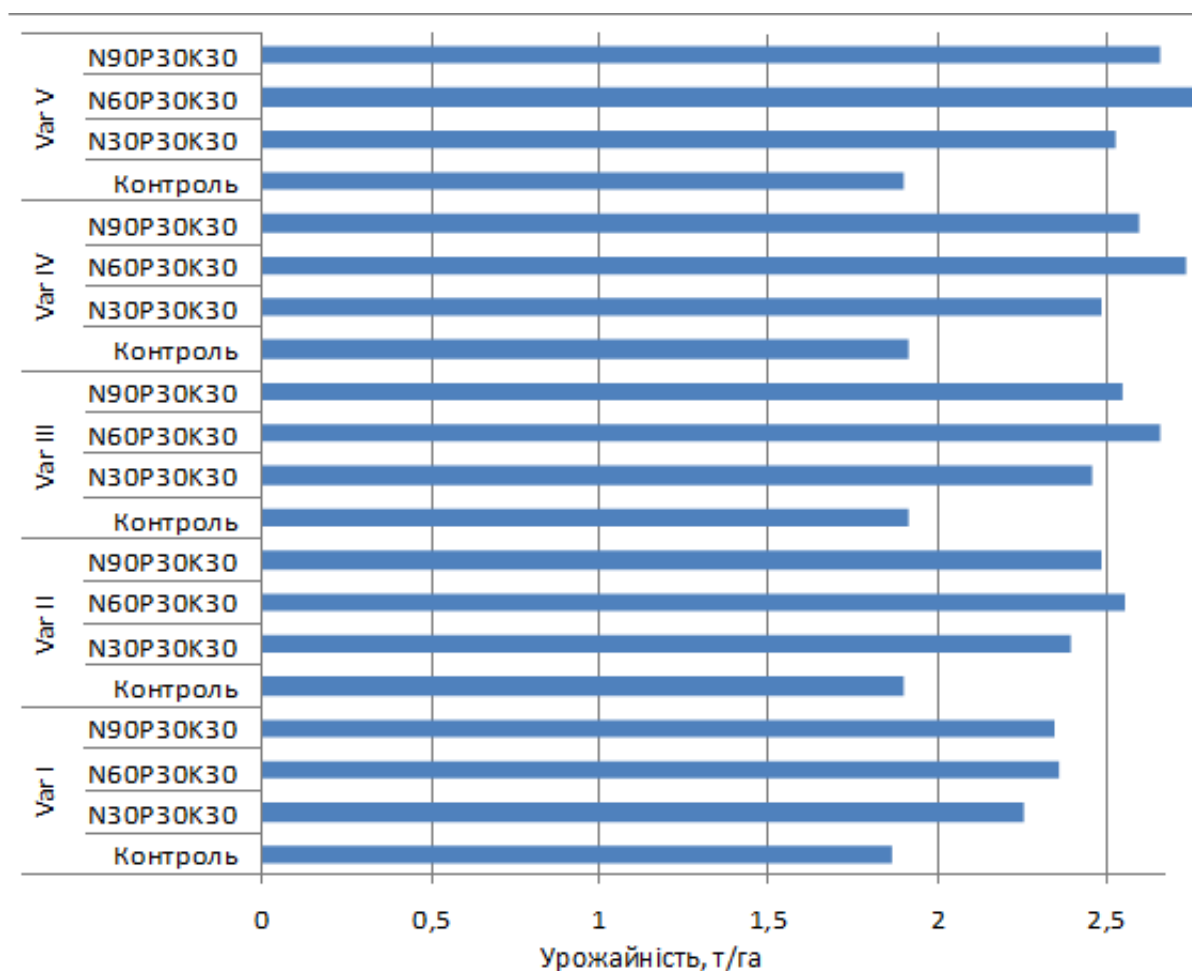
часток металів. Вищі результати врожайності було отримано за передпосівної обробки насіння сої розчинами наночасток металів – 2,34 т/га (КНМ 1) у сорту Аннушка та 2,28 т/га (КНМ 2) – у сорту Устя (рис. 2).

А найвищі (на варіанті дослідження з обробкою насіння КНМ 2 + обприскування посівів КНМ 2) – 2,46 т/га у сорту Аннушка та 2,39 т/га – у сорту Устя.

Результати проведених нами досліджень дали можливість встановити, що ефективнішим серед вивчених нами способів застосування багатокомпонентного колоїдного розчину металів у технології вирощування сої є використання нанометалів для передпосівної обробки насіння в концентрації 240 мг/л із нормою витати 0,1 л/т насіння та додаткове обприскування посівів у концентрації 240 мг/л у фазу бутонізації на фоні внесення мінеральних добрив у нормі $N_{60}P_{60}K_{60}$. Даний агрозахід, залежно від норми внесення мінеральних добрив, забезпечує зростання врожайності культури на 1,5–2,5 %.

Рис. 1. Урожайність сої залежно від способу застосування комплексного розчину металів, середнє за 2008–2010 рр. (дослід 1)

- Var I   Контроль (без обробки)
 Var II   Обробка насіння КНМ 1
 Var III   Обробка насіння КНМ 2
 Var IV   Обробка насіння та посівів КНМ 1
 Var V   Обробка насіння та посівів КНМ 2

Рис. 2. Урожайність сої сорту Аннушка залежно від концентрації багатоконпонентного комплексного розчину металів, т/га (дослід 2, середнє за 2008–2010 рр.)

Висновок. У технології вирощування ранньостиглих сортів сої на чорноземах типових малогумусних Лісостепу України багатоконпонентні колоїдні розчини наночасток металів рекомендовано застосовувати для допосівної обробки насіння та підживлення у фазу бутонізації й цвітіння. Для допосівної обробки насіння запатентованим (патент України на корисну модель №38459) маточним колоїдним розчином ком-

плексу (Fe, Mn, Mo, Co, Cu, Zn, Ag) наночасток металів рекомендовано концентрацію 120 мг/л і 240 мг/л із нормою витрати 0,1 л/т насіння (100 мл препарату на 10 л води і для 10 т насіння). Для позакореневого підживлення рослин сої слід готувати робочі розчини багатоконпонентного препарату наночасток металів із нормою витрати 1 л препарату на 100–300 л води (робочий розчин) і на 1 гектар.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Аттестация и применение наночастиц металлов в качестве биологически активных препаратов / [Арсентьева И. П., Зотова Е. С., Фолманис Г. Э., Глущенко Н. Н., Байтукалов Т. А., Ольховская И. П., Богословская О. А., Балдохин Ю. В.,

Дзидзигури Э. Л., Сидорова Е. Н.] // Нанотехника. Спец. выпуск «Нанотехнологии – медицине», 2007. – № 2 (10). – С. 72–77.

2. Глущенко Н. Н. Физико-химические закономерности биологического действия высокоди-

- сперсних порошок металлов / Н. Н. Глушенко, О. А. Богословская, И. П. Ольховская // Химическая физика. – 2002. – Т.21, № 4. – С. 79–85.
3. *Каленська С. М.* Використання біологічно-активних препаратів на основі нанорозмірних часток металів в технології вирощування сої / [С. М. Каленська, Н. В. Новицька, Д. В. Андрієць, Р. М. Холодченко] // Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія «Біологія». – Ч. 2. – 2010. – С. 24–32.
4. *Каленська С. М.* Вплив нанометалів на вміст пігментів у рослинах сої / С. М. Каленська, Н. В. Новицька // Тези доповідей Міжнародної конференції «Актуальні проблеми наук про життя та природокористування», 26–29 жовтня 2011 р., НУБіП України. – С. 8–9.
5. Наукове обґрунтування застосування нанорозмірних біогенних металів у системі удобрення польових культур. Науково-практичні рекомендації / С. М. Каленська, Н. В. Новицька, Л. М. Гончар [та ін.]. – К. : НУБіП України. – 2012. – 65 с.
6. *Новицька Н. В.* Використання колоїдного розчину наночасток металів в технології вирощування сої / Н. В. Новицька, Д. В. Андрієць // Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, аспірантів і докторантів «Наукові пошуки молоді у третьому тисячолітті», 12–13 травня 2010, Білоцерківський Державний аграрний університет. – Електронний ресурс: www.btsau.kiev.ua/ua/text.php?id=115
7. Пат. 38459 України на корисну модель. Маточний колоїдний розчин металів / К. Г. Лопатько, Є. Г. Афтандіянц, О. Л. Тонха, С. М. Каленська; заявник і власник – Національний університет біоресурсів і природокористування України: зареєстр. в Держ. реєстрі патентів України 12.01.2009.
8. *Розенфельд Л. Г.* Нанотехнології в медицині, фармації та фармакології [Л. Г. Розенфельд, І. С. Чекман, А. І. Тертишна, М. І. Загородний] // Фармакологія та лікарська токсикологія, 2008. – №1–3. – С. 65–71.
9. *Ситар О. В.* Морфофізіологічні характеристики та урожайність рослин сої за дії неіонних колоїдних розчинів металів / [О. В. Ситар, Н. В. Новицька, Н. Ю.Таран, С. М. Каленська] // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Біологія. – № 58. – 2011. – С. 44–47.
10. *Таран Н. Ю.* Вплив азотного живлення та наночасток металів на вміст пігментів у рослинах сої / [Таран Н. Ю., Ситар О. В, Каленська С. М., Новицька Н. В., Гарбар Л. А.] // Таврійський науковий вісник: Науковий журнал. – Вип. 71. – Частина 2. – Херсон : Айлант, 2010. – С. 286–294.
11. Функціональні наноматеріали для потреб сільського господарства / [В. А. Копілевич, В. І. Максін, В. Г. Каплуненко, М. В. Косінов] // Вісник НАУ. – 2008. – № 130. – С. 349–354.
12. *Якименко Ю.* Місце України в світі нанотехнологій / Ю. Якименко, Т. Наритнюк, В. Цендровський // Дзеркало тижня. – 2008. – № 29. – С. 9–15.